

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND ISTORIA ROMÂNILOR DE PESTE DUNĂRE

GHEORGHE ZBUCEA

Cunoașterea cât mai amplă și cât mai obiectivă a istoriei strămoșilor noștri este o necesitate axiomatică. Atenția nu numai a celui de specialitate ci a oricui aparține neamului românesc se îndreaptă spre evoluția nenumăratelor generații de strămoși ai noștri, a celor care și-au desfășurat activitatea atât în spațiul carpato-dunărean unde a crescut vigurosul trunchi al daco-românismului dar și în alte părți acolo unde românii au trăit în vâltoarea și vitregia secolelor trecute. Avem astăzi o literatură istorică extrem de bogată, obiectivă, de înaltă ținută științifică, care ne-a relevat cele mai diverse aspecte ale istoriei multimilenare a strămoșilor noștri din spațiul carpato-danubian. Vremurile trecute, cu cursul lor atât de complicat, nu odată imprezvizibil a făcut ca în decursul secolelor, românii, ca de altfel și strămoșii și înaintașii lor dacii, să se întindă pe diverse direcții dincolo de actualele granițe ale statului nostru național între care și peste Dunăre¹.

---

¹ Lipsește până azi o analiză temeinică și întinsă asupra trecutului acestei ramuri a neamului românesc. Ar putea fi aici invocate cele realizate în domeniul studierii limbii și evoluției acesteia. Lingviștii acceptă că marea majoritate a românilor din Peninsula Balcanică vorbeau în dialect, păreri contrare sunt extrem de puține, a limbii române, cel aromân alături de micul număr de vorbitori ai altui dialect, cel megleno-român ca și vorbitori a istroromânei, astăzi practic dispărută (vezi în special S. Pușcariu „Limba Română. Privire generală” vol. I. București, 1940 dar în special p. 219 sq ca și cercetările mai noi numeroase) toți lingviștii, excepțiile nefiind semnificative, acceptă că ceea ce se vorbea la sud de Dunăre este rezultatul firesc al evoluției romanității orientale respectiv limba folosită de descendenții populației romanizate care dincolo de Dunăre s-a dislocat și din ramura sa sudică aflată inițial în Moesia au „roii” spre sudul Peninsulei Balcanice pe care au împânzit-o (vezi M. Curagiu-Marioțeanu: „Dialectologia română”, București, 1976, p. 100, 171 etc). Din păcate din diverse cauze nelipsind de la comandamentele politice precum și necunoașterea în profunzime a limbilor și respectiv istoriografiilor tuturor popoarelor din zonă, istoricii nu au urmat decât într-o mai mică măsură exemplul cercetătorilor fenomenului lingvistic și ne lipsește până acum o monografie solidă a evoluției lor istorice. Despre stadiul actual al problemei în știința românească și în unele imperative s-a ocupat N.S. Tanașoca în studiul introductiv la G. Murnu „Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre” Editura Academiei R.S.R. București, 1984. N. Iorga a statuit de mai multe ori asupra trecutului acestor ramuri a românismului (cf. „Noul album macedo-român” vol. I. Freiburg 1964) dar nu a dat decât o mică sinteză justificată mai mult de nevoile Conferinței de pace de la Paris: „Histoire des Roumans de la Peninsule des Balkanes”, București, 1919. În seria inițiată de Academia Română: „Cunoașterea pământului

Odată cu etnogeneza română, petrecută în principal pe vechea vatră strămoșească din Carpați și de la Dunăre așa cum a demonstrat în mod categoric întreaga istoriografie română¹, datorită unor împrejurări complexe, au existat grupuri nu odată compacte și numeroase, de români în întreaga Peninsulă Balcanică care s-au întins de la Dunăre până în Grecia Continentală, Marea Egee, Marea Adriatică și Istria. Acești români din dreapta Dunării întinzându-se adeseori la depărtări de sute de kilometri de marea masă a poporului român au trecut secole de-a rândul prin istorie păstrându-și trăsăturile fundamentale, limba, tradițiile, ideea originii și a unității etnice, din care vor izvorî odată cu zorile epocii moderne elementele conștiinței naționale și a luptei pentru drepturi naționale. Ei au fost rezultatul și în același timp continuatorii amplului fenomen de etnogeneză petrecut la nivelul întregii romanități orientale deci nu numai în stânga Dunării unde poporul român își are leagănul său multimilenar și unde ființarea sa a fost neîntreruptă ca „oameni ai pământului”. Grupurile de dincolo de Dunăre reprezintă o continuare fragmentară, diminuată continuu a romanității orientale, odată unitară de o parte și de alta a bătrânului fluviu și care înspre sud, în cea mai mare parte ca urmare a unor complexe împrejurări istorice, a dat naștere în principal diverselor popoare sud-slave. Ca fapt în egală măsură legat de trecutul românesc dar și de istoria europeană trebuie consemnată persistența și manifestarea acestui element etnic alături de celelalte care își continuă până în zilele noastre existența în ținuturile respective. În funcție de participarea acestor români la unele evenimente și fenomene economice, politice sau culturale ca și de starea informației istorice, departe de a fi cunoscută și valorificată pe deplin, în condițiile în care n-au putut

românesc” lingvistul T. Capidan a dat: „Macedo-românii. Etnografie. Istorie. Limbă”, București, 1942, lucrare cuprinzând și o utilă bibliografie. O prezentare mai amplă a bibliografiei românești și străine există în V. Diamandi Aminceanul: „Românii din Peninsula Balcanică”, București 1938. În primele două decenii ale veacului au apărut numeroase scrieri cu caracter, memorialistic istoric, lingvistic, politico-cultural etc. puse în slujba luptei naționale, o parte fiind înregistrate în: „Reflectarea istoriei universale în istoriografia română. Bibliografie selectivă”, sub coordonarea prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, Buc. 1986, p. 179 sq. În ultimii ani deși a început să crească numărul contribuțiilor pe această temă este încă mic. Multe aspecte mai ales pentru epoca modernă sunt puțin sau chiar deloc investigate. Astfel de exemplu Societatea de cultură macedo-română apărută în vremea luminoasei domnii a lui Alexandru Ioan Cuza cu o activitatea intensă de peste opt decenii în care și-a avut fără îndoială și scăderile sale dar și o serie de realizări pozitive concretizate în cele mai diverse domenii, nu și-a găsit încă locul într-un studiu monografic. Este mai cunoscută doar istoria învățământului prin o serie de lucrări ce arată între altele și importantul efort financiar anual al statului român precum și entuziasmul și dăruirea dascălilor ce au funcționat în numeroasele școli românești din Balcani (vezi S. Tovar „Problema școlii românești din Balcani”, București, 1934). O valorificare a tuturor cercetărilor anterioare consacrate problematicei românilor balcanici o cuprinde lucrarea lui Max Demeter Pey fus Die arumunische Frage. Ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich-Ungarns, Viena 1974, cu o bogată și utilă bibliografie.

¹ Din o literatură extrem de bogată cităm doar Gh.I. Brătianu „O enigmă și un miracol istoric: Poporul român” (Ed. S. Brezeanu), Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988; Șt. Olteanu: „Mărmuri arheologice ale statomiceiei și continuității poporului român”, București, 1988, p. 67 sq.

să-și creeze în mod durabil o viață statală proprie cu toate consecințele sale binefăcătoare, reflectorul istoriei îi arată în general cu totul fragmentar în locuri diferite și pe perioade mai scurte. Procesul de desetnizare care, datorită unui complex întreg de factori obiectivi și subiectivi, se desfășoară de mai multe veacuri, interesele de politică națională ale statelor suverane din zonă, o serie de alte cauze au făcut și fac, mai ales, ca problematica istoriei lor să rămână încă puțin abordată și deschisă chiar în aspectele ei fundamentale. Se impune a se adăuga imediat că o cunoaștere mai temeinică a istoriei lor nu numai că ar îmbogăți tabloul despre trecutul românilor în general, dar în același timp ar nuanța și ar dezvălui mai complet întreaga istorie a sud-estului european putând să se constituie astfel și într-un nou imbold de înțelegere și colaborare în această zonă în care rolul românismului e de prisos a mai fi subliniat¹.

Trebuie precizat că istoria acestor români este departe de a fi scrisă în totalitatea ei. Singurii care au analizat pe larg fenomenul românismului balcanic au fost lingviștii și contribuțiile remarcabile ale unora dintre ei (S. Pușcașiu, T. Capidan, Pericle și Tache Papahagi, M. Caragiu Marioțeanu etc.) pot fi considerate ca achiziții științifice definitive. În esență lingviștii au argumentat multilateral ideea fundamentală că graiul acestora a avut și are un caracter românesc. Ei consideră că dincolo de Dunăre au existat trei dialecte ale limbii române ce se adaugă în mod organic și întregitor graiului daco-român vorbit dincoace de Dunăre. Acest grai are la bază substratul dacic respectiv tracic căruia i s-a adăugat apoi elementul romanic alcătuindu-se astfel străvechea limbă română care în perioada imediat premergătoare masivei stabiliri a slavilor în Peninsula Balcanică se întindeau atât pe teritoriul vechii Dacii cât și în dreapta Dunării pe spații mai mult sau mai puțin întinse. Dacă am lua în considerație doar acest singur argument fundamental dat fiind rolul și însemnătatea unei limbi în viața oricărui popor, putem afirma cu toată certitudinea identitatea etnică a românilor din Carpați și de la Dunăre și a celor împrăștiați odinioară ca o pânză în întreaga Peninsula Balcanică. De altfel nici nu au trebuit să vină vremurile moderne cu cercetări riguroase științifice pentru ca această idee de neam să fie cunoscută și recunoscută². La fel ca și nord-dunărenii care din generație în generație și-au avut conștiința de neam spunându-și fără întrerupere „români, rumâni”, cei din Balcani și-au spus „armâni, rumâni, romeri, rămâni” în conformitate și cu fenomenul fonetic rotacizant care i-a caracterizat uneori. Este de notat că încă de la începutul apariției lor în izvoarele scrise, în secolele XI-XII, la Kekaumenos, Cinnamus, Presbiterul din Diocleia se arată originea lor autohtonă, continuitatea lor din romanitatea orientală și distingerea lor netă din punct de vedere etnic în raport cu alte populații

¹ Ni se par deosebit de pertinente considerentele emise de N.S. Tanașca cu ocazia reeditării unei părți a operei lui G. Murmu, în op. cit. p. 16.

² V.A. Ambruster: „Romanité des roumaines. Histoire d'une idée”, București, 1977, passim.

balcanice¹. Au apărut diverse denumiri date de populațiile în mijlocul cărora a trăit elementul românesc sud-dunărean, precum vlahi, valahi, morlaci, cuțovlahi, țintari ș.a. Trebuie remarcat că în general nu s-a pus în discuție caracterul românesc al acestei populații după cum reiese în egală măsură în scrierile bizantinilor, a umaniștilor dalmatini sau italieni, a cronicarilor și umaniștilor noștri (Miron Costin, Stolnicul Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir) și, mai târziu a reprezentanților Școlii ardelenne. Problema care s-a pus a fost în general cea a originii lor teritoriale, a răspândirii și a ponderii lor numerice. A existat și există, poate într-o măsură și mai mare azi, tendința de a-i numi în mod absolut cu termenul de vlahi ceea ce poate să sugereze, voit sau nevoit, o delimitare în raport cu românii, ceea ce în esență nu este cazul. În al doilea rând această denuminație de vlahi se încearcă a fi lipsită de conținutul etnic ce o caracterizează de către foarte mulți istorici și în general savanți străini mai ales sud-est europeni care își unesc eforturile în a încerca, fără nici un temei, de a demonstra că termenul de vlah desemnează orice altceva decât un etnikon. Astfel, s-a încercat să se facă din el un simplu termen desemnând o stare socio-profesională adică aceea a păstorilor nomazi din Peninsula Balcanică indiferent de apartenența lor etnică². Alături de această caracteristică de ocupație alții au încercat să convingă, contrar realității, că vlahii ar fi doar o categorie cu un statut juridic aparte definit ca atare fie în documente bizantine și sârbești, fie în cele turcești, croato-magheare sau habsburgice. Inconsistența unor astfel de afirmații este demonstrată clar însă de analiza materialului istoric tot mai bogat pe care îl avem la dispoziție și mai mult încă de rolul acestor români timp de veacuri ca factor economic, politic și cultural și, în ultimă instanță, de sutele de mii de români existenți de-a lungul istoriei în sate și orașe din toate statele sud-est europene. Nu odată experiența cercetării istorice a demonstrat că realitățile românești sud-dunărene nu contribuie numai la îmbogățirea unor capitole de istorie universală dar pot chiar lumina și explica mai bine realități istorice din perioadele mai puțin cunoscute ale însăși românilor din spațiul carpatin ca de exemplu în cazul ocupațiilor tradiționale, ale modului de viață, al formațiunilor politice prestatale și al însăși „țărilor românești” existente și în sud până la nord de Constantinopol și până la Marea Adriatică și Istria.

Habitatul românilor sud-dunăreni în vremurile trecute a fost mai mare și de asemenea mobil în unele cazuri, zonele mai noi de locuire fiind nu odată altele

¹ Doar surse bizantine au fost adunate în „Fontes histiae daco-romanae”, vol. III, IV, București 1975, 1982. Dintr-o bibliografie bogată cităm: R. Ștefan Ciobanu „Les chroniqueurs français de la IVe Croisade et les Roumains de l'aire de la latinité orientale” în „Nouvelles Etudes d'histoire” vol. VII, Editura Academiei RSR, București 1985; S. Brezeanu: „De la populația romanizată la „vlahii” balcanici” în „Revista de istorie” tom 29 nr. 2, 1976, p. 221 sq; E. Stănescu „La population vlaque de l'empire byzantin aux XI-XIII siècles. Structure et mouvement” Atena (XVe Congres International de Etudes byzantines) 1976; Gh. Zbucnea „Les vlaques balkaniques dans les oeuvres de Lucius et Luccari”, comunicare la Simpozionul internațional „Vlahii în secolele XV- XVI”, Sarajevo, 1975.

² Vezi de exemplu „Simpozijum o srednovijekovnu katunu” Sarajevo 1963.

decât cele mai vechi de existență⁷. Modificarea zonală a habitatului românesc din Peninsula Balcanică a fost făcută sub impactul unor factori externi precum migrația slavilor și apoi a bulgarilor, treptata înstăpânire a otomanilor iar mai târziu, începând cu zorii epocii moderne, anarhia feudală din imperiul otoman, înrăutățirea condițiilor de viață și dorința de a-și găsi în alte părți un trai mai bun, intensificarea desnaționalizării soldată de altfel de multe ori prin topirea lor în cadrul elementelor etnice majoritare cu care trăiau laolaltă.

În Evul Mediu românii sud-dunăreni s-au împărțit într-o ramură nordică (în special în zona Munților Balcani cu ramificații până la Dunăre unde aveau contact cu cei din nordul fluviului), o ramură apuseană în Serbia medievală, în Croația și până în Istria și o ramură sudică în special în Macedonia, în Tesalia, în zona Pindului. Trebuie remarcat că, înglobați dar nu înghițiți în masa slavă, descendenții romanității orientale s-au făcut remarcăți în mod distinct de către bizantini cu ocazia restaurării suveranității basileilor care i-a înregistrat astfel în mod gradat ca o realitate etnică diferită de cea slavă sau grecească⁸. Începând cu jumătatea secolului al X-lea, societatea bizantină a luat act și s-a preocupat de realitatea prezenței românilor balcanici⁹. De altfel aceasta a fost și perioada în care ei au apărut în forme de organizare politică constituite, distincte, dintre care cea mai veche cunoscută, l-a avut în frunte pe la anul 980 pe Niculiță acolo unde mai apoi documentele au înregistrat timp de mai multe veacuri „Marea Vlahie”. Sursele occidentale inclusiv cele provenite din cancelaria papală, bine informată, au consemnat o Vlahie în Munții Halmus cu ocazia singurei acțiuni politice de mare amploare a românilor balcanici medievali care a fost crearea unui stat cu rol deosebit în sud-estul Europei, stat condus de frați români Petru, Asan și Ioniță și intrat în istorie ca Imperiu al românilor și bulgarilor¹⁰. În secolul XIII, Marea Vlahie thesaliotă a jucat un rol însemnat de după evenimentele din cruciada a IV-a păstrându-și o situație distinctă care apare clar și în veacul următor în titulatura suveranilor bizantini sau sârbi ca de exemplu la Ștefan Dușan. Existau apoi Anovlahia și Microvlahia. În secolul al XIII-lea în apropiere de Ragusa izvoarele consemnează o Blacie. În secolele XIV-XV în Croația exista o țară românească denumită Strana Vlașca, Universitas Valachorum. Șeful acesteia era un cneaz ales

⁷ S. Dragomir: „Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu”, Editura Academiei RPR, București 1959 passim; Th. Capidan „Macedo-românii...” p. 9 sq.

⁸ S. Brezeanu op. cit., p. 221 eq.

⁹ E. Stănescu: „Bizantinovlahica I Les vlaques à la fin de Xème siecles — debut du XIème siecles et la restauration de la domination byzantine dans Peninsule Balkanique” în „Revue des etudes sud-est europeenes” VI (1968), 3, p. 424 sq.

¹⁰ N.S. Tanașoca: „Din nou despre geneza și caracterul statului Asăneștilor” în „Revista de istorie” 34, 1981, 7, p. 1297 sq; S. Brezeanu: „Imperator Bulgariae et Vlachiae” În jurul genezei și semnificației termenului Vlahia în titulatura lui Ioniță Asan” în „Revista de istorie” 33, 1980, 7, p. 651 sq; Gh. Zhuchea în „Istoria Evului Mediu” vol. II C.M.U.B. București, 1976, p. 329 sq „Istoria militară a poporului român” vol. I, Editura Militară, București 1984, p. 295 sq. care integrează din nou în mod organic acest eveniment în istoria națională după mai vechile sinteze ale lui A.D. Xenopol, N. Iorga, C.C. Giurăscu, G.I. Brătianu etc.

de cei de același neam cu el iar întreaga organizare internă era vlahă. A existat de asemenea și un district, un scaun, „stol” a acestor români. Identitatea de structură politică distinctă a acestor țări românești era recunoscută clar și de către venețieni care în secolul al XVI-lea în repetate rânduri notau în terminologia lor specifică despre Morlacca deci o țară românească. În documentele din secolele XVI-XVII privind nord-vestul Iugoslaviei actuale sunt menționate „Mala Vlaška, Parva Valahia, Klaine Walachey”¹⁰.

În cazul cuceririi, mai ales în comunitățile vlahe din Epir, Pind și Tesalia, precum și în unele zone albaneze, stăpânirile succesive de la bizantini la otomani au respectat formele locale de autoconducere, adunarea bătrânilor și celnicatul ereditar (instituție cnezială de fapt) precum și folosirea dreptului românesc (jus valachicum)¹¹. În domeniul autoconducerii românii balcanici au conservat secular instituții și tradiții care au fost adoptate și încadrate în structurile administrative ale cuceritorilor. În secolele XVI-XVIII autonomiile vlahe sunt un fenomen de largă răspândire în Balcanii otomani fiind atestate în mai toate regiunile geografice cu populație românească de dincolo de Dunăre. Mai mult încă, atât terminologia cât și realitățile social-economice și instituționale ale acestor români din perioada otomană prezintă puternice trăsături de continuitate în raport cu cele din epoca anterioară reliefând vigoarea românismului balcanic. Astfel de realități au folosit atât autorităților otomane ca factori de natură militară deci politică ca și economică cât și românilor ca factori de întârziere a procesului slavizării sau grecizării lor asigurându-le totodată nu rareori și un trai mai bun în raport cu alți locuitori ai Imperiului¹². În perioada turcocrăției a continuat modul de viață tradițional multisecular al vlahilor. Păstoritul, dimensiune stabilă și statomică a vieții românești balcanice, a fost o pavază împotriva înstrăinării etnice, un factor particularizator și conservator de tradiție. Întreaga documentație pe care o avem ne arată în modul cel mai clar că acești români din întreaga zonă balcanică se ocupau și cu agricultura. Deosebit a fost rolul lor ca factor militar și acesta poate fi urmărit iarăși de la bizantini la turci și imperiali ca pronoari, voinuci, uskoci, amartoli etc. Un rol deosebit de important în calitatea lor de chirigii, chervanagii, l-au avut acești români în vehicularea diverselor produse timp de veacuri în întreaga Peninsulă Balcanică. La începutul epocii moderne mai ales ei au fost mijlocitori ai comerțului pe o vastă arie geografică cuprinzând nu numai sud-estul european ci și Levantul și Egiptul, orașele italiene, Rusia, întregul Imperiu habsburgic ajungând până în Prusia și incluzând, bineînțeles, țările române, întemeind peste tot colonii de ale lor¹³. O pagină deosebită în istoria acestor români o constituie contribuția foarte mare pe care au avut-o în dezvoltarea incipientă a relațiilor capitaliste din zonă.

¹⁰ Cf. L.P. Marcu, *Le Jus Valachicum et le statut personnel des Vlaques balkaniques au Moyen Age*, dans „Rechercher sur l'histoire des institutions et du droit”, Bucarest, VI, 1981, p. 127, sq; Idem „Le système juridique traditionnel chez les vlaques balkaniques” în aceeași revistă X, 1985, p. 65 sq.

¹¹ Anca Tanașoca: „Autonomia vlahilor din Imperiul otoman în secolele XV-XVII” în „Revista de istorie” 34, 1981, 8, p. 1513-1530 cu literatură mai veche.

Cazul Serbiei, singurul studiat, este deosebit de elocvent din acest punct de vedere¹³. Acest aspect al istoriei românismului balcanic se leagă de înflorirea unor centre urbane între care un rol deosebit l-a avut Moscopole¹⁴. Tot această epocă marchează trecerea istoriei românilor balcanici pe o treaptă nouă, cea a unei renașteri și a formării și la ei a conștiinței naționale fenomen similar și complementar celui petrecut de o parte și de alta a Carpaților¹⁵. Activitatea intelectualilor aromâni constituie un pendant al Școlii Ardelene și activitatea lui Ucuta, M. Boiagi, Constantin Roja ș.a., trebuie menționată alături de cea a reprezentanților iluminismului ardelean cu care de altfel au și fost în strânsă legătură¹⁶. În perioada nepoleoniană au fost întocmite primele memorii și programe pentru o autonomie românească în inima Peninsulei Balcanice.

La mijlocul veacului trecut după o lungă perioadă frații de la nordul Dunării îi redescopereau prin elanul patriotic și național al generației pașoptiste. Pentru Bălcescu ei erau „avanpostul românismului” și despre ei au scris I.E. Rădulescu, I. Ghica, C. Tell, și mai ales Dimitrie Bolintineanu¹⁷. Domniei luminoase a lui Alexandru Ioan Cuza îi revine meritul de a fi deschis o nouă pagină și în istoria acestor români prin inaugurarea învățământului românesc și sprijinirea lui permanentă prin prevederea anual în bugetul statului a unor sume tot mai importante până după primul război mondial¹⁸.

În noul stat românesc modern constituit, după acțiuni pregătitoare, s-a creat „Societatea de cultură macedo-română”, căreia timp de multe decenii i-a revenit sarcina coordonării întregii acțiuni legate de acești români cu o consistență asemănătoare cu cea a Ligii Culturale devenită Liga pentru unitate națională a tuturor românilor având și o secție specială pentru acești români balcanici¹⁹.

În condițiile celei de a doua „renașteri” a lor însăși istoria românilor balcanici a devenit nu numai o problemă a istoriei neamului ci și un aspect

¹³ Anastase N. Hâciu: „Aromânii. Comerț. Industrie. Art. Expansiune. Civilizație.”, Focșani 1936.

¹⁴ Dušan I. Popovici: „Ocin carima. Prilozi pitanju postanka našeg gradjanskog društva” ed. II, Belgrad 1936.

¹⁵ V. Papahagi „Moscopole”, „Metropola comercială și culturală a românilor din Peninsula Balcanică în secolul al XVIII”. Roșiorii de Vede, 1938; V. Papacostea „Civilizație românească și civilizație balcanică”, Editura Eminescu, București, 1983, p. 358 sq.

¹⁶ V. Papahagi: „Cum s-a format conștiința latinității la aromâni” în „Revista istorică”, 24, 1938, p. 43 sq.

¹⁷ Considerații și indicații la N.S. Tanașoca în G. Murmu op. cit., p. 14

¹⁸ S. Diamandi „Oameni și aspecte din istoria aromânilor”, București 1940 passim.

¹⁹ O privire sintetică la S. Tovu: „Problema școlii românești din Balcani”, București, 1934 unde este indicată și bibliografia acestei chestiuni ce nu și-a găsit încă studiul monografic pe care-l merită. Vezi și Neagu Doru: „Din politica școlară românească în Balcani în secolul al XIX-lea (1864-1905)”, teză de licență în Mas la Facultatea de Istorie Filozofie a Universității București, 1988.

²⁰ Petru T. Tupa: „Înființarea societății de cultură Macedo-Române” în „Revista românească” 2, 1930, I, p. 33; Noel album macedo-român, vol. I, Freiburg, 1965 p. 5 sq.

important dar prea puțin investigat al problemei orientale. Manifestându-se ca popor distinct în Peninsula Balcanică s-au adresat cu un memorandum cu dezideratele lor Congresului de la Berlin din 1878 iar în anii următori au acționat în strânsă legătură cu albanezii. La începutul veacului nostru mai ales acțiunea lor s-a desfășurat pe planuri și în forme extrem de variate. În țară au apărut numeroase publicații speciale ale lor sau pentru ei precum „Frățlia într-o dreptate”, „Macedonia”, „Revista Pindului”, „Deșteptarea”, „Lumina”, „Dimindarea” etc. A apărut o literatură tot mai bogată în dialectul specific ilustrată prin nume ca G. Mumu, M. Beza, C. Belimace, N. Batzaria²¹. Li s-au consacrat un număr mai mare de cercetări istorice între care de valoare nedepășită rămân până astăzi cele ale lui G. Mumu dar nu s-a ajuns nici atunci nici mai târziu la o sinteză valoroasă de istorie. Numeroși români sau descendenți ai acestora au jucat un mare rol în societatea românească în toate domeniile, numărul lor crescând continuu, iar unii dintre ei înscriindu-se chiar între cei care, ca români, au îmbogățit tezaurul culturii și civilizației universale. S-a intensificat activitatea în regiunile în care locuiau. La începutul veacului nostru un moment deosebit iarăși puțin cunoscut, ignorat de istoriografiile străine adeseori, l-a constituit participarea românilor la marea acțiune din Macedonia anulul 1903 cunoscută sub denumirea de răscoală de la Ilinden. Amintim aici doar faptul că nimic nu era mai semnificativ decât că în componența comitetului director al noului organism politico-statal republican ce se intenționa a se organiza în însăși inima balcanilor, românilor le-a revenit un rol preponderent — deci ideea statală. Înăbușirea sălbatică a acestor răscoale i-a lovit și pe români alături de ceilalți locuitori ai Macedoniei dar nu a stăvilit lupta lor națională. Într-o atmosferă deosebit de complexă în care tendințele de grecizare erau tot mai amenințătoare s-a ajuns la un moment de referință în istoria românilor din Peninsula Balcanică și anume iradeaua sultanului din 9/22 mai 1905 precum și la o tezkere a marelui vizir din ziua următoare prin care li se acorda împlinirea unui deziderat de cea mai mare însemnătate și anume recunoașterea lor legală ca o comunitate distinctă²². Importanța acestui succes reiese și mai mult dacă luăm în considerație situația la acea dată a românilor din provinciile aflate sub alte dominații străine. Aceste acte constituționale din 1905 au fost rezultatul unei acțiuni concertate a fruntașilor politici a românilor balcanici și a cercurilor oficiale de la București. Guvernul român în mai multe rânduri s-a situat pe poziții ferme în fața altor capitale din zonă atunci când era vorba de astfel de drepturi naționale²³.

²¹ Ample antologii reprezentative de proză și poezie au fost publicate în ultima vreme sub îngrijirea lui Hristu Cândroveanu, vezi și N.S. Tanașoca în op. cit., p. 15.

²² Textele complete la V. Diamandi Aminceanu op. cit. p. 211 sq. Mai nou vezi și: „Incidentul de la Janina (1905) — Un episod al relațiilor româno-turce” în „Revista de istorie”, 39, 1986, nr. 10, p. 947 sq. Același autor: „Diplomația României în Balcani în timpul crizei bosniace” în „Românii în istoria universală”, vol. I, Iași, 1986, p. 378 sq; N. Ceachir: „Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă (1699-1918)”, Editura Științifică și Enciclopedică București, 1987, p. 294 sq. (vezi și p. 287 sq).

²³ Unele date privind acțiuni politice externe românești în această direcție la I. Șendulescu: „Relațiile diplomatice ale României cu statele balcanice 1900-1914” în „Studii și articole de istorie” vol. 47-48 (1983); „România în sud-estul Europei”, Ed. politică, București, 1979.

Nu e mai puțin adevărat însă că la începutul veacului din partea diferitelor elemente etnice balcanice s-a desfășurat nu odată prigoană care a căpătat și accente sângeroase căzând o serie de victime din rândul fruntașilor politici și culturali ai acestor români.

Spre deosebire de alte popoare și naționalități din provinciile europene ale statului otoman, situația românilor balcanici de acolo a cunoscut, relativ, cea mai bună stare în timpul primei etape a regimului Junilor Turci²³. Timp de câțiva ani elementul românesc s-a manifestat din plin pe plan național și politic iar un reprezentant al lor, politician și om de litere, N. Batzarlia a făcut parte o vreme din guvernul otoman în calitate de ministru. Găsim aici o explicație a unei atitudini oarecum ciudate a multora dintre fruntașii românilor în ceea ce privește obiectivele viitoare ale acțiunilor politice. Dată fiind situația reală a diseminărilor în grupuri prea puțin compacte în rândurile unor locuitori de altă naționalitate ca și îndepărtării lor geografice de statul român de dincoace de Dunăre, acești români au crezut că-și pot asigura drepturile lor naționale în cadrul Imperiului otoman, pronunțându-se astfel în mod implicit pentru păstrarea statu quo-ului teritorial în Peninsula Balcanică. În general aceasta a fost și poziția fundamentală adoptată în timpul congreselor macedo-române din 1909-1910. E de menționat că o vreme și o parte însemnată a albanezilor au fost adepți a unui asemenea program politic ce avea drept condiție esențială garantarea exercitării unor drepturi naționale pe care bănuiau a le pierde parțial sau total în granițele viitoarelor state succesoare.

În condițiile primului război balcanic, activitatea acestor români s-a intensificat pe ambele părți ale Dunării²⁴. Astfel, pe măsura înfrângerii turcilor mulți dintre fruntașii comunităților române s-au refugiat în România pentru a desfășura o viguroasă acțiune politică pentru salvagardarea individualității etnice a conaționalilor lor în cadrul viitoarelor stări de lucruri din Balcani, în special din Macedonia și Epir. În concepția acestor români o păstrare a situației lor existente din punct de vedere național și chiar o îmbunătățire sensibilă a acesteia nu putea veni decât printr-o Macedonie autonomă sau independentă sub garanția marilor puteri europene conform lozincii „Macedonia macedonenilor” (remarcăm imediat că aici termenul de macedonean are în mod clar accepțiunea teritorială și nu cea etnică, a poporului respectiv). În perspectivă istorică se poate aprecia că principiul unei astfel de Macedonii ar fi fost soluția cea mai justă, legitimă care din păcate nu s-a realizat nici atunci nici mai târziu, nefiind dorită nici de cercurile conducătoare ale statelor balcanice vecine ce-și urmăreau expansiunea lor acolo și nefiind cuprinsă nici în programul marilor puteri²⁵. Apreciind cu luciditate și în mod just

²³ M.D. Peyffus op. cit., p. 105 sq; N. Ciachir: „Revoluția turcă din 1908 și implicațiile ei pe plan european” în „Revista de istorie”, 31, 1978, nr. 8; Sguardo retrospettivo sul movimento nazionale in del Macedo romeni nella Penisola Balcanica, București, 1941.

²⁴ Întreaga problemă este analizată pe larg de G. Zhuchea: „România și războaiele balcanice” (lucrare predată la Universitatea București, Facultatea de Istorie-Filozofie, 1988) în special cap. VI: „Lupta națională a românilor de peste Dunăre în condițiile războaielor balcanice”; cf. și Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71/1912, B. 13, vol. 17 bis, 19, 20, 35 passim.

evoluția eventuală a evenimentelor și imposibilitatea unei formațiuni politice macedonene multinaționale, românii balcanici au militat ceva mai târziu începând cu toamna anului 1912, de altfel până la Conferința de pace de după primul război mondial, pentru un stat federativ albanezo-român în partea central vestică a Peninsulei Balcanice și pentru garantarea unor drepturi naționale românești în celelalte state balcanice. Acțiunea națională a românilor de la sudul Dunării s-a combinat cu lupta tot mai largă a românilor din statul român și din celelalte provincii românești pentru drepturi naționale. Astfel de exemplu, studenții bucovineni au cerut sprijinul chiar al autorităților vieneze pe această direcție. S-a desfășurat și o acțiune externă, separată dar complementară, atât a reprezentanților românilor din dreapta Dunării cât și a guvernului condus de Titu Maiorescu. O delegație a românilor balcanici compusă din universitarii G. Murnu și I. Valaori precum și profesorul N. Papahagi s-a deplasat în principalele capitale europene și s-a adresat printr-un amplu și documentat memoriu Conferinței ambasadurilor de la Londra. În țară, prin numeroase articole, unele datorate unor personalități proeminente precum N. Iorga, S. Mehedinți ș.a., problema drepturilor naționale a românilor balcanici era amplu dezbătută. Însăși oficiosul guvernamental scria într-unul din numerele sale, adresându-se acestor români „Problema voastră e și a noastră, ale noastre sunt grijile voastre căci de existența românilor oriunde s-ar găsi ei, depinde fericirea și puterea regatului. Nici un român nu trebuie pierdut din neglijență sau lăsat în părăsire de către mamă... Azi se știe de către toți, în țară și în afară, că în problema balcanică România vede în primul rând aspectul național: viitorul a atâtea sute de mii de români a căror soartă e pe cale să se decidă...”.

Cauza românilor balcanici și-a făcut loc tot mai mult și în presa internațională, un exemplu italian fiind semnificativ în ceea ce privește înalta opinie despre ei: „Sunt oameni inteligenți, pricepuți și muncitori și cei mai luminați și cei mai harnici dintre toate popoarele balcanice. Au spirit vioi și nevoi modeste, își iubesc țara și familia, păstrează obiceiuri patriarhale, sunt corecți și onești și pot servi drept model pentru moralitate”²⁶.

În cursul tratativelor de la Londra guvernul românesc a insistat asupra reglementării unor garanții privind drepturile naționale românești și în acest context a acordat o mare atenție stabilirii granițelor viitorului stat albanez în cadrul căreia dorea să intre cât mai mulți români crezând în putința împlinirii idealurilor naționale²⁷. Ideea creării unui stat româno-albanez prezentă atunci a continuat să persiste și, chiar, într-un episod puțin cunoscut, în vara anului 1917, la Samarina, în Munții Pindului, s-a încercat crearea unui canton românesc ce urma a intra în componența Albaniei.

²⁶ Pentru o privire generală cu întreaga bibliografie vezi „Istoriја на Machedon-schlatnarod”, Skopje, vol. II, 1969. O selecție de documente în „Machedonija”, vol. Skopje, 1986.

²⁷ Apud Benedetto de Luca: „Gli albanesi i Macedoromeni e gli interessi de l'Italia nel Balcani”, Roma, 1913, p. 74.

Cel de al doilea război balcanic și apoi pacea de la București stabilea o nouă hartă politică a sud-estului european împărțindu-i pe românii de acolo (a căror număr total era controversat dar după toate probabilitățile era de cel puțin de 500.000 de oameni), între cele patru state balcanice. Guvernul de la București a reușit să obțină autonomia lor școlară și religioasă precum și posibilitatea acordării unui ajutor material de la București în acest scop²⁸. Aceste reglementări au fost cuprinse în scrisori pe care șefii celor trei delegații balcanice prezente la Congresul de pace (doi dintre ei erau prim-miniștri) i le-au adresat lui Titu Maiorescu toate având în esență un conținut identic²⁹.

Continuând în mod direct actul otoman din 1905 și încununând într-un anume mod o întreagă acțiune națională desfășurată atâtea decenii atât în spațiul românesc cât și departe în ținuturile sud-balcanice, acordul din 1913 semnat solemn la București, consfințind prestigiul și poziția deosebită a statului român în concertul sud-est european cuprinzând țări a căror popoare erau în egală măsură și datoare românismului pentru sprijin și în stadiul realizării legitamelor lor aspirații naționale, părea a garanta în cadrul limitelor teritoriale ale noilor frontiere întregite cele mai optime condiții pentru dezvoltarea pe baza identității etnice a aspirațiilor naționale și în conformitate cu drepturile umane în lumea veacului XX a sutelor de mii de români împrăștiați dincolo de Dunăre. Acordul părea a justifica în egală măsură încrederea, speranțele și așteptările care erau aceleași ale tuturor românilor ce-și doreau în mod arzător asigurarea existenței naționale în întreaga ei plenitudine și care erau exprimate și de fruntașul politic și omul de litere N. Batzaria: „Această Românie este acum farul luminos spre care se îndreaptă privirile românilor din afara granițelor ei. Pentru dânsii ea a fost întotdeauna dar astăzi e, și mai mult, pământul făgăduinței, țara care e acum patria lor cea adevărată unde ei se simt la ei acasă și pentru a cărei întărire și fericire își fac și ei sfântă datorie de a-și aduce partea lor de contribuție”³⁰. Realitatea a fost însă dură și contrar așteptărilor și aceeași români în fapt au văzut situația lor treptat înrăutățindu-se. Și-au ridicat din nou glasul prin memorii și prin reprezentanții lor la Conferința de pace ce a încheiat prima conflagrație mondială³¹, exprimând aceeași dorință a asigurării cadrului propice și drepturilor legitime pentru a nu se primejdui însăși existența lor prin dispariție, proces care în acest veac, se desfășoară prin acțiunea unei multitudini de cauze și factori într-un mod și inexorabil și ireversibil. În epoca

²⁸ Vezi de exemplu T. Maiorescu către N. Mișu în Arhiva M.A.E. fond 7/1 B/13, vol III, f. 69 sq.

²⁹ „Le traité de paix de Bucarest au 28 Juillet (10 Aout) 1913, précédé des protocoles de la conférence”, București, 1913, p. 72 (pentru întreaga acțiune anterioară vezi și: „Documente diplomatice. Evenimentele din Peninsula Balcanică. Acțiunea României 20 septembrie 1912 — 1 august 1913”, București, 1913 passim având și o altă variantă numai în românește „Cartea verde”, București 1913).

³⁰ N. Batzaria: „România văzută de departe”, București, f.a. p. 160.

³¹ „Les Macedo-roumains (Koutzo-valaques) devant le Congrès de la Paix”; „La question des Macedo-Roumains ou des Koutzo-valaques”, București, 1919; „Sguardo retrospettivo...”, p. 46

modernă multă vreme acțiunea statului român (poziția unor însemnate personalități precum Spiru Haret, V.A. Urechea, D.A. Sturdza, T. Ionescu, N. Titulescu, I.I.C. Brătianu ș.a. este edificatoare), a avut mai ales caracterul de sprijinire în egală măsură a unei acțiuni de culturalizare și implicit de emancipare politică națională urmărind dobândirea unor drepturi și garanții pentru a zăgăzui desetnizarea ce se profila tot mai amenințător. În acest context s-a înscris întreaga acțiune politică în sud-estul european a statului român la începutul veacului nostru în condițiile prăbușirii definitive a multumilenarei stăpânire otomană și a formării unor legitime state naționale căci România dorea în condițiile unui echilibru bazat pe colaborare, egalitate și relații reciproc avantajoase, premisă a progresului, asigurarea mai ales a dreptului garantat atunci și în viitor a existenței naționale a întregului mozaic etnic pe care-l alcătuiau părți întinse din Peninsula Balcanică.

Parte a românismului în veacurile trecute, cu o însemnată contribuție istorică urmașii romunității orientale constituie și trebuie să fie subiect de atenție și de investigație a istoricului. Opiniile unui bun cunoscător a acestor probleme, N.S. Tanașoca, el însuși cu rădăcini în zona atât de românească a Pindului pot servi în egală măsură de concluzii imbold și program de muncă.

„Cercetarea trecutului românilor balcanici ca parte integrantă și indispensabilă din studiile de istorie a românilor este justificată, așadar, nu numai de o îndelungată tradiție istoriografică în acest sens, ci de incontestabile realități istorice. Chiar dacă în împrejurările istorice arătate, ramurile sub-dunărene ale poporului român s-au desprins poate pentru totdeauna, de trunchiul comun al românismului originar, este de datoria oamenilor noștri de știință să le urmărească destinul tragic, fie numai pentru a dobândi o viziune globală, mai clară și mai cuprinzătoare, asupra locului poporului român din istoria lumii. Prin adâncirea, obiectivă și lucidă, a studiilor asupra românilor balcanici putem însă dobândi și o imagine mai bogată și mai nuanțată despre alcătuirea etnică atât de complexă și devenirea istorică atât de zbuciumată a Peninsulei Balcanice, zonă de confluențe și de interferențe pe toate planurile vieții omenеști, unică în lume”.

---

¹² N.S. Tanașoca, în G. Murmu op. cit., p. 16.